

Dėl Molėtų vardo kilmės

Vidas Garliauskas

Molėtai yra rajono centras, nutolęs 63 kilometrus į šiaurę nuo Vilniaus. Apie Molėtų vardo kilmę jau yra rašęs lietuvių vietovardžių tyrėjas Aleksandras Vanagas. Jis pateikė dvi šio vardo kilmės versijas: asmenvardinę iš pavardės Malėta, ši būtų tarmybė iš Melėta, ir apeliatyvinę iš žodžio molėtas, molėta „molingas, molinga“. Vanagas abejojo dėl pirmojo Molėtų kilmės aiškinimo, todėl apsistojo ties antruoju, kaip jam atrodė, patikimu: „Taigi vietų vardų, sudarytų iš žodžio molėtas, -a, pirminė reikšmė galėjo būti ne tik „molingas“, bet ir „molio spalvos“. Vietovardžiai Molėt-kalnis *laukas* Leliūnai, Molėtai *laukas*, *raistas* Joniškis (Molėtų r.) tokią prielaidą patvirtina: Molėt-kalnis būtų „molingas ar molio spalvos kalnas“, o Molėtai – tiesiog „molingi laukai“ ar pan.“ (Aleksandras Vanagas. *Lietuvos miestų vardai*. 1996 149). Toks Molėtų vardo kilmės aiškinimas yra įmanomas ir turi tam tikrą pagrindą, tačiau vargu ar yra pakankamas. Mat buvo tik sugretinti panašūs ar tapatūs kalbos faktai, bet neįrodyta Molėtų vardo kilmė, nes neatskleista žodžio darybos istorija. Vanagas nesirėmė istoriniais Molėtų vardo užrašymais.

Molėtai yra sena gyvenamoji vieta, atsiradusi anksčiau nei užrašyta. Nors Vanagas primena pirmąjį Molėtų vardo užrašymą 1387 metų Jogailos dovanojimo rašte Vilniaus vyskupui, bet, deja, nepateikia du kartus ten užrašytos formos Moletani, neaptinkamos kituose šaltiniuose. Ją būtų galima gretinti su kaimo vardo forma Lynnanne (dab. Linučiai prie Videniškių), dar plg. kaimo vardą Loumene (dab. Laumėnai) (abu vardai užrašyti 1373 metais, *Scriptores rerum Prussicarum* II 103). Užrašymai Moletani, Lynnanne greičiausiai atspindi lytis *Molėtonys (tarė *Ma.le.tānīs), *Linonys (tarė *Li(.).nānīs), plg. miestelio vardą Skiemónys (Anykščių r.). Iš

užrašymų akivaizdu, kad priesagos kirčiuotas balsis tada tartas /ā/. Lotyniškai rašęs XIV amžiaus raštininkas, greičiausiai lenkas, matyt, ne iš vietos žmonių kunigaikščio dvare išgirdęs Molétų vardą, nekirčiuotą šaknies balsį suvokė kaip trumpąjį /a/ ir užrašė <o> M-o-letani, nors tai buvo pusilgis /a./: vietos žmonės tarė Ma.le.tānīs. Dabartinė vardo lytis Molétai yra tarpukario kalbininkų atstatyta iš tarminės Ma.létai.

Tačiau Livonijos kronikoje užrašytas kitas, ankstesnis, su Molėtais tapatinamas vardas: in Mulove – in su linksniu čia nurodo vietą (1373 metai, *Scriptores rerum Prussicarum* II 103). Mulove, suvokietinta lytis su įterptiniu -o- ir vokiška galūne -e, yra greičiausiai atstatytina į lietuvišką lytį *Mulvas. Vokiškoji Vikipedija pateikia panašią į Mulove XVIII amžiaus Molétų vardo lytį Mulau (<https://de.wikipedia.org/wiki/Mol%C4%97tai>). Lyginant su Mulove lytis Mulau dar labiau suvokietinta. Analogiškai suvokietinti ir kiti baltiški gyvenamųjų vietų vardai, pavyzdžiui, Mintauja – Mittau, Vėluva (ar Vėliava) – Wehlau ir t. t.

Taigi seniausi Molétų vardo užrašymai in Mulove (1373 metai) *Mulvas ir Moletani (1387 metai) *Ma.le.tānīs (dabar būtų *Molėtonys) gerokai skiriasi nuo dabartinio vardo Molétai. Dėl to dera atsakyti į keletą klausimų.

Pirma, ar tai yra ta pati vieta, kurią mini ir kalavijuočių šaltinis, ir Jogailos dokumentas? Jei taip, kodėl ji nevienodai vadinama?

Antra, nors abu užrašymai (in Mulove ir Moletani) siejami su Molėtais, ar tai yra du vardai, ar vieno vardo skirtingi variantai?

Trečia, kodėl iki šiol laikyta seniausia su Molėtais susijusi užrašymo forma Moletani skiriasi nuo dabartinės?

Tikėtina, kad kalavijuočių minima Mulove tapatintina su dabartiniais Molėtais. 1373 metais sunaikinta gyvenvietė netrukus atsikūrė toje pačioje vietoje, o atsikėlėliai jai suteikė kitą vardą. Atrodo, toji gyvenvietė buvo įsikūrusi prie bevardžio upelio, XIV amžiuje spėtinai vadinto *Mulvas, anksčiau tekėjusio iš Ažubalių kaimo raistų pro Amatų gatvę ir įtekėjusio į Siesartį (Viktorijos Kazlienės informacija). Apie XVI amžiaus pradžią kaimas buvo išsidėstęs nuo upelio (t. y. maždaug nuo dabartinės Amatų gatvės) iki bažnyčios. O bažnyčia tada pastatyta tuščioje vietoje.

*Mulvas ir *Molėtonys yra du skirtingi vardai.

Gyvenamosios vietos vardas Mulove, atstatytinas į *Mulvas, žr. anksčiau, yra atsiradęs iš vandenvardžio, greičiausiai upelio vardo *Muľvas, o šis kilęs iš būdvardžio muľvas „rausvas, gelsvas, molio spalvos“, plg. kaimo vardą Lėnas iš ežero vardo Lėnas (Ukmergės r.), o tas iš lėnas „ramus“. Kalavijuočiams išsivedus senuosius gyventojus, vardas *Muľvas išnyko. Naująjį vardą Molėtas upeliui suteikė iš kitur, greičiausiai iš ploto maždaug tarp Giedraičių ir Vilniaus, po 1375 metų atsikėlę žmonės. Du nevienodi, bet artimos reikšmės vardai (*Muľvas ir *Molėtas), sietini su upeliu ir gyvenvieta, matyt, atspindėtų skirtingą XIV amžiaus išsivestų senųjų ir atsikėlusių gyventojų tarminę ar net gentinę priklausomybę – tai tyrinėtina ateityje.

Galima rasti daugiau tokios pat darybos vardų kaip Molėtai mst.: Balėtai k. (dab. rus. *Sadovoe*, Darkiemis, Kaliningrado srt., Rusija), Šukėtai k. (tarp Griškabūdžio ir Kriūkų, Šakių r.). Vardas Šukėtai yra kilęs iš upelio vardo Šukėtas, tad būta ir upėvardžių *Balėtas, *Molėtas. Tai daiktavardžiai, atsiradę iš būdvardžių *balėtas „kuris su balėmis (t. y. balomis)“, molėtas „molingas“, *šukėtas „kuris su šukėmis“. Šie yra daiktavardžių balė „bala“, molė „molio žemė, molynas“ (šį žodį su Molėtais siejo Pranas Skardžius, žr. *Rinktiniai raštai*. T. 1. 1996 84), šukė

„indo nuodauža; išmušta, išdaužyta vieta“ išvestinės priesagos -ė-tas vediniai, plg. analogiškus *gėlė : gėlėtas; dulkė : dulkėtas; duobė : duobėtas* ir pan. (Saulius Ambrazas. *Būdvardžių darybos raida*. 2011 89). Daiktavardžių daugiskaitos formos Balėtai, Molėtai, Šukėtai yra atsiradusios iš vienaskaitos formų *Balėtas, *Molėtas, Šukėtas, plg. *ežerai – ežeras, lapai – lapas, plaukai – plaukas ir pan.*

Upelio vardas *Molėtas galėjo būti buvo užmirštas per XVII–XVIII amžių nelaimės, kai Molėtai ir visas kraštas skaudžiai nukentėjo nuo svetimų kariuomenių ir marų. Bet XIV amžiaus gale, būtent iš upelio *Molėtas pirmiausiai atsirado žmonių įvardijimas ma.lētānīs [molētonys] „žmonės prie Molėto upelio“, kaip rodo pirmojo užrašymo lytis Moletani (1387 metai, žr. anksčiau). Tas Moletani (*Molētonys) tapo vietos vardu. Maždaug XVI–XVIII amžiuje Lietuvoje vyko toks reiškinytis kaip asmenvardžių priesagų numetimas. Esama ir vietovardžių analogiškų atvejų. Greta lyties *Molētonys XV amžiuje atsirado Molėtai, tarmiškai Ma.lėtai. Formų *Molētonys ir Molėtai santykis toks, kaip, pavyzdžiui, Koseykowiczy *Kašeikėnai 1554 metai (plg. asmenvardį *Kayszekenas *Kašeikėnas* 1663 metai) ir Kašeikiai (Vidas Garliauskas. *XVII a. Molėtų bažnyčios krikšto ir santuokos metrikų knyga*. 2004 63). Iš tarmiškos lyties Ma.lėtai kilo suslavinti užrašymai: γ Μαлятах [у Μαлятах] (1537 metai, Stirniai), lenkų iki šiol vartojama lytis Malaty (Garliauskas, op. cit. 49, 53, 163–164). Iš rusų topografinių žemėlapių Μαляты XX amžiaus vokiškuose žemėlapiuose atsirado lytis Maljaty, kur rusiška <я> žymima vokišku dviraide <ja>. Iš slaviškos formos Malaty, atmetus slavišką galūnę -y, taip pat atsirado jidiš Malat, o Maliat, kitos jidiš formos <i>, matyt, žymi priešais esančio /l/ minkštumą.

Atskirai minėtinos Molėtų bažnyčios metrikų knygos dvi lytys su lietuviška daugiskaitos kilmininko galūne -ų: de Malatu, de Maletu „iš

Molétų“ (1691 metai). Lytis de Maletu [Ma.létų] yra pirmasis lietuviškas autentiškas šio vardo užrašymas.

Aptariamą Molétų vardo kilmę paremia ir tai, kad miesto teritorijoje vyrauja moreninis priemolis ir priesmėlis. (*Lietuvos TSR atlasas*. Maskva, 1981 47). Toliau viduramžių Molėtus ir jų istoriją atitinkamose vietose galėtų tyrinėti archeologai. Jie galėtų patvirtinti arba atmesti šio straipsnio hipotezes.